

Марія Зарінова

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОРТОГРАФІЧНІ КОНСОНАНТНІ ВАРІАНТИ ІНШОМОВНИХ СЛІВ З Ф/Т

У статті розглянуто принципи і засади ортографічної адаптації іншомовних слів зі звуками f, θ. Висвітлено основні теоретичні настанови мовознавців щодо стандартизації правопису в історії української мови. Подано практичні рекомендації написання іншомовних слів.

Ключові слова: *варіант, ортографія, ортографічні варіанти, іншомовні слова, адаптація.*

The article considers the principles and grounds of orthography adaptation of foreign words with sounds f, θ. It highlights the main theoretical guidelines on the standardization of orthography in the history of the Ukrainian language. Practical recommendations for foreign words spelling are given.

Key words: *variant, orthography, orthography variants, foreign words, adaptation.*

У новій редакції українського правопису кодифіковано написання слів іншомовного походження, які завжди були предметом гострих дискусій. Однією з найбільш обговорюваних норм і наразі лишається передавання приголосного глухого губно-зубного звука [ф], що, як відомо, не є питомим для слов'янських мов, а увійшов у мовну систему в результаті запозичення після запровадження християнства слів з грецької та латинської мов [1, с. 107]. Найдавніші лексеми, що містили чужомовну фонему, спершу відтворювали в усній мові іншими приголосними на місці незвичного звуку: *картопля* (пор. рос. *картофель*), *Йосип* (пор. рос. *Иосиф*), *квасоля* (пор. рос. *фасоль*), *хворма* (пор. *форма*), *Ходор* [1, с. 107].

У результаті поступової адаптації слів зі звуком [ф] утворювались варіанти слів, що ми називаємо консонантними [3, с. 90]. Спроби

уніфікувати правопис таких слів були ще в найперших нормотворчих працях.

В. Сімович у своїй граматиці виокремлює *f*, який закономірно рекомендує передавати через літеру **ф**: *філістер, філософ, фільм, форма, фраза*; та «придихове **фт**» з грец. *θ* (тети), який, на думку, грамати́ста доречно передавати, як і в інших західноєвропейських мовах, через *m*: *Атени (а не Афіни), міт (а не міф), катедра (а не кафедра), католик, арифметика, театр, Тракія тощо* [7, с. 87].

Передавання придихового звуку за допомогою літери *m* в усіх найважливіших нормативних працях початку ХХ ст. було одноставним. У найголовніших правилах українського правопису, що їх ухвалило Спільне Зібрання Академії наук 1919-1920 років, було регламентоване написання: *катедра, Атени, міт, логаритм* і т. п. [13, с. 16]. Той самий принцип безваріантного написання і в Граматиці й правописі О. Ізюмова (1929): *ортографія, арифметика* [4, с. 15].

Зафіксованим був цей правописний принцип і у словниках Б. Грінченка: *катедра, католик* [8, Т.2, с. 225]; Є. Желехівського: *атеїстичний, міт* [5, Т. 1, с. 444] [5, Т. , с.]; з єдиним винятком: *Афінни* [8, Т.1, с. 11], [5, Т. 1, с. 7].

Є. Тимченко, розкриваючи питання правопису іншомовних слів, наголошував на двох принципах, яких потрібно дотримуватись: зважати на вимову у оригіналі, а також на відповідність таких звуків українській фонетиці. Придиховий грецький приголосний, що намагались передавати через **ф** в народній мові зазнавав змін (*Хведір, Хома*), а от передані під латинським впливом слова з *m* засвоювались без зміни (*Тодоська, Текля*). А отже, саме так і слід передавати цю фонему, наголошує науковець [9, с. 160-161].

В усіх тодішніх працях відзначалася відмінність української і російської ортографії у розкритті досліджуваного аспекту, адже українська традиція спиралася на класичну грецьку вимову літери *θ* («*тета*»), російською системою письма на початку століття ще була «гражданка», за якою використовувалась *θ*, яку пізніше замінила *φ* (звук відповідає новогрецькій вимові літери) [6, с. 53].

Отож, правопис 1929 року враховував усі зазначені причини й принципи й регламентував передавання на письмі давньогрецького придихового звука лише через *т* : *логаритм, Пітагор, Методій, міт, Атени, етер, скіти, теологія* [3, с. 39-40].

У правописі редакції 1933 року проголошено єдиним правильним написанням іншомовних слів із *f* через *ф*: *факт, форма, фабрика*, а також і *міф, орфографія, кафедра, логарифм, ефір, пафос* (але *ортопедія, ортодокс, театр, теорія*) [Правопис 1934, 60]. Така норма, як і виголошувалося в передмові, має зблизити дві мови. Це написання не лише ні відповідало українській вимові та правописній традиції, а й не було послідовним (*ортопедія, ортодокс, театр, теорія*). У наступних редакціях з'явилася примітка, що деколи слова передаємо й літерою *т*: «*бібліотека, ортодокс, ортопедія, театр, теорія*» [10, с. 115].

Правопис 2019 року визнає основною літерою на позначення грецького *θ* – українську *т*: «*антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтея, Прометей, Текля, Таїсія, Теодор*», одночасно допускаючи і консонантні варіанти з *ф*: *анафема – анатема, дифірамб – дитірамб, ефір – етер, кафедра – катедра, логарифм – логаритм, міф – міт, міфологія – мітологія, Агатангел – агафангел, афіни – Атени, Борисфен – Бористен, Демосфен – Демостен, Марфа – Марта, Фессалія – Тессалія* [12, с. 150].

Недостатня обізнаність із новими правописними нормами спричинила ситуацію, коли в носіїв мови склалися хибні уявлення «літеру *ѣ* скасували». Варто наголосити на тому, що слова запозичені з інших мов, слова грецького походження, що містили *φ* продовжуємо передавати на письмі літерою *ѣ*.

Отже, слова давньогрецького походження із *θ* закономірно писати із літерою *т*.

Література

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов (за ред. О. С. Мельничука). Київ: Наукова думка, 1966. С. 107.
2. Грунський М. Основи нового українського правопису. Київ, 1929. С. 39-40.
3. Зарінова М. В. Літературна варіантність в українській мові кінця ХІХ – початку ХХ століть. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Київ, 2019. С. 90.
4. Ізюмов О. Граматика й правопис української мови. Державне видавництво України. С. 15.
5. Малоруско-Німецький словар. Упор. Є. Желехівський та С. Недільського. Т.1-2. Львів, 1885 – 1886.
6. Наконечний М. Українська мова. Програма-конспект. З додатком про новий правопис український. Харків: Рух, 1928. С. 53.
7. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1921. С. 87.
8. Словарь української мови. упор. Б. Грінченко. Т. 1-4. Київ, 1907-1909.
9. Тимченко Є. Українська граматика. Київ : Друкарня Університету Св. Володимира, 1917. С. 160-161.
10. Український правопис. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. С. 115
11. Український правопис. Харків: Державне видавництво «Радянська школа», 1934. С. 60
12. Український правопис. Харків: Фоліо, 2019. С. 150
13. Чикаленко Є. Українська літературна мова й правопис. Берлін «Українське слово». 1922. С.16.